

slobodu, a puštali su se jedino pred pretorom. Konstantin je to olakšao. On je ponajprije dozvolio, da se mogu robovi uopće puštati na slobodu i u crkvama pred narodom. A onda je napose ovlastio klerike, da mogu svoje robove puštati na slobodu i izvan crkava s prostom svjedodžbom, da ih oslobadaju ropstva (Kirch, *Enchiridion* 2-3, 822.). Justinijan je opet i tu pošao još dalje, pa je dokinuo i ostatke poteškoća, što su stajale na putu oslobađanja robova, a oslobođenike je posve izjednačio ostalim građanima. Osim toga su za oslobođenje robova posebne zasluge stekli monasi, najprije istočni, a tamo od VII. vijeka i zapadni. Ovi su naime običavali u svoje ustanove umetati, kako na svojim posjedima neće trpjeti ni jednoga roba. Za monasima su se sve više povadali i klerici (Grupp u Wetzer und Welt's *Kirchenlexikon*, I., str. 406.—407.), a Crkva je, kao robove, tako i oslobođenike primala pod posebnu svoju zaštitu (Hefele, *Conciliengeschichte* 2, III., 3. i 51.).¹

Dr. Jelenić.

3. Biblijografija *Analecta Bollandiana*.

Ovaj časopis, prvi u Evropi za hagiografiju, koji izdaje od god. 1882. Društvo Bolandista u Briselju, imao je i on svoje peripetije, i teške, preko prošloga svjetskoga rata *taeterimum omnium bellorum quod unquam fuerit*.¹ Za vrijeme njemačke okupacije u Belžiji i u Briselju, ovaj je časopis prestao da izlazi. Baš čas prije nego je buknuo rat, bijaše izašao dne 22. jula 1914. treći svezak ove quadrimestralne kasnije semestralne Revije za god. 1914., dočim je četvrti svezak izašao istom dne 6. decembra 1919. I zavod i štamparija i sve je bilo okupirano od Nijemaca, a Bolandisti prisiljeni na nerad. I kroz rat preseliše se u vječnost dva zaslužna člana ovoga društva Fr. Van Ortroj dne 20. IX. 1917. i Van de Vorst dne 10. XI. 1917., tako da društvo ostade na samoj trojici članova H. Delehaye, P. Peeters i R. Lechat. Uz to najstariji član P. Delehaye bi u maju god. 1918. uapšen od njemačke vlasti i osuđen na 10 godina teške tamnice, u kojoj je dosta propatio. Sreća da je u novembru nadošao slom i on bio izbavljen, da se može posvetiti svoj velikoj zadaći onom revnošću i onim znanjem, kojim se odlikuje, a u dobru zdravlju, a još boljemu humoru, u kakovomu ga je našao u Briselju u zavodu Bolandista tko piše ove brazde u društvu mons. Ritiga, kada oni dne 25. maja ove godine posjetiše Bolandiste i zavod Isusovaca u ovomu gradu.

I ostavivši pregled starijih godišnjaka ovoga časopisa, valjda za kasnija vremena, iznijeti ćemo pod gornjom rubrikom rad ovoga

¹ Iz rukopisa: Povijest Hristove Crkve, sv. II.

¹ Sr. *Analecta Bollandiana* 1914. T. XXXIII. p. 377. sl.; Delehaye, *Atravers trois siècles, l'Oeuvre des Bollandistes 1615.—1915.*, Bruxelles 1920. p. 240. ss.

društva obzirom na naše zemlje i to u pregledu, u prikazivanju, a ne u recenziji, jer *Analecta Bollandiana* mogu se pregledati ali ne lako recenzirati.

Godišnjak 1914. nosi učen članak J. Mansion-a iz Liegè, pod naslovom *Les origines du christianisme chez les Gots*. Ova se radnja tiče poblize i Jugoslavije, a god. 1918. radnja Zeillera, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain* još više. Glede vrijednosti ove zadnje knjige upućujemo čitaoce na dvije ocjene iste, pisane od dva Francuza u *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku* sv. XLIV. (1921.) str. 43.—55.

Treći svezak *Analecta Bollandiana* iste godine 1914. nosi na francuskom jeziku kratki sadržaj *Kronotakse solinskih biskupa*, objelodanjene god. 1912. u ovoj *Smotri*. Uredništvo *Analecta* opaža na str. 265., da »ova radnja, kapitalna u predmetu, budući pisana na hrvatskom jeziku, ostala je nepristupna velikom broju povjesničara«. A tako i jest. Nesmiijemo se zatvoriti u ograde našega jezika, komu imamo dati, naravski, počasno mjesto. Ali moramo udesiti tako stvar, da idemo i u Evropu, a to ili člancima u drugim evropejskim jezicima, ili pridodavši svakomu članku, pisanu u našem jeziku, pri kraju kratki poskupac — *Résumé* u francuskom, ili drugom kojem evropejskom jeziku.

Analecta god. 1921. nose lijepu radnju Delehaye-a *Martyr et Confesseur*, gdje se kritički razlikuje značenje ovih dvaju epiteta. Iza ovoga članka slijedi članak O. Peeters-a *Les traductions orientales du mot Martyr*, pri kraju kojega pisac opaža, da grčka riječ *μάρτυρ*, lat. *martyr*, kod Slavena mučenik, nema nikakva odnošaja sa izvornim značajem ove riječi. U svim slavenskim jezicima *martyr* je mučenik, t. j. onaj koji je bio mučen (od muka, boli i t. d.). Ovaj je prevod toliko više zamjerniji što je navrnut direktno na bizantinski prevod.

Ovaj Delehayev članak pozivlje nam na pamet našu radnju o Sv. Kaju Papi, porijeklom Dalmatincu (u *Bullettinu di archidalm.* 1916., str. 91. sl.), o komu je dokazano, da je bio *confessor* a ne *martyr*, dočim ga i *Directorium liturgicum* biskupije splitske od vajakada — usprkos svim dokazima — zove mučenikom. U *Bullettin des publications hagiographiques* na str. 368. H. Delehaye recenzira više djela Lanzoni-a, poznata zbog radnja o prvim vijekovima kršćanstva u Raveni, pa poznatoga Pija Passhini, te Faloci-Pulignani-a o sv. Feliciju, biskupu mučeniku Umbrije. H. D. dotiče se i pitanja ovoga sveca, koji nije svetac Spoleta, nego od Spalato (Splita), ili bolje Epitium-a Stobreča, na istoku Splita, kako je to dokazano. (Sr. Mučenici Solinski u *Bogoslovnoj Smotri* 1919.; u

Bullettino dalm. 1919.; Sr. Analecta Bollandiana XXIII. str. 15.).

Analecta Boll. god. 1922. nose opširnu, iscrpljivu radnju H. Delehaye-a *Les martyrs d'Égypte*, a u *Bullettin des publications hagiographiques* na str. 416. sl., podvrgava Paul Peeters ocjeni sve lijepe članke izišle prigodom XV. stoobljetnice smrti sv. Jeronima, rodnom dalmatinca, u djelu naslovom *Miscellanea Geronimiana*. Sedamnaest pisaca iz raznih krajeva Evrope, u raznim jezicima, učestvovalo je u ovoj *Miscellanea*, člancima raznog sadržaja, ali sve odnosnih na našega domorodca. Zadnji članak najopširniji (str. 253.—330.) je onaj Fr. Bulića: *Stridon*, rodno mjesto sv. Jeronima, (koji je članak bio pretiskan u *Bull. arch. dalm.* 1917.-19. na talijanskom jeziku, a izišao je također i na hrvatskom u *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku* god. 1920.). Pošto je ovo pitanje, naime položaj Stridona, rodnog mjesta sv. Jeronima, po Buliću na Grahovu polju u Bosni, koje su mnijenje Bollandiste davno (sr. *Anal. Bol.* 1899. str. 260.) poprimili, još za nekoje prijeporno, te se pojavila već ove dvije godine polemika u Francuskoj, Italiji i u Sloveniji — na što ćemo se kasnije obazrijeti, — za sada prenašamo doslovce u opaskama ovdje ocjenu Bollandiste P. Peeters-a u ovomu članku: *7. Francesco Bulić. Stridone luogo natale di S. Girolamo.* (p. 253.—330.). *Au ton résolu de ce titre, on reconnaît aussitôt l'accent d'un homme supérieur à la crainte de déchaîner la tempête. Mais pour sentir toute la beauté de ce zèle intrepide, il faut lire d'un bout à l'autre ce long mémoire, ou Mgr. Bulić, un vétéran demeuré jeune, combat pour le bon droit de son pays dalmate avec un élan, un entrain, une fougue de dialectique savante, qui rappellent, à la mordacité près, son illustre compatriote. Mgr. B. a déjà eu à s'expliquer avec des polémistes qui le rappelaient, eux, à l'érudition près (cf. *Anal. Boll.* XVIII, 260—61). Mais ses raisons n'ont pas convaincu tout le monde. Et puisque des opposants continuent d'exploiter la difficulté soulevée par Mommsen contre l'inscription qui semblait trancher le débat, Mgr. B. leur administre un supplément de preuves, qui, sans leur permettre de prendre son aménité en défaut, leur donnera occasion de répéter à leur tour: *Durus est hic sermo et quis potest eum audire* (pp. 268)? Sauf les adversaires irréductibles qui tirent sur lui de leur clocher, on sera cette fois unanime à reconnaître que sa démonstration, nous allions dire sa charge finale, emporte un assentiment aussi complet que peut l'espérer une hypothèse établie seulement sur une accumulation de probabilités. En attendant une nouvelle découverte qui changerait l'état de la question, Stridon reste situé dans la »plaine de Grahovo«, approximativement à l'endroit que marquait l'inscription retrouvée par St. Petković. Néanmoins, comme Mgr. B. a la modestie de le déclarer, le dernier*

mot appartient à la pioche des archeologues, et l'on aime à voir la sereine assurance avec laquelle le vénérable érudit attend le témoignage des monuments qui, un jour, sortiront du sol ou fut Stridon.«

U sveza sa gornjim vijestima o mučenicima i svecima naših krajeva, cijenimo shodno donijeti na znanje čitateljima Bogoslovne Smotre opširnu radnju Delehayovu u zadnjem Tomu Acta Sanctorum dies 1—8 mensis novembris izišlim u još god. 1910., naime Passio SS. IV Coronatorum, tim više što Acta SS., nema u bibliotekama Jugoslavije, nego u Muzealnoj biflioteci u Splitu i u Sveučilišnoj u Zagrebu.²

Ovo pitanje Passio SS. IV Coronatorum, t. j. mučenstvo SS, Četiriju Ovjenčanih u Fruškoj Gori, o komu su se bavili uz inostrance i naši domaći povjesničari,³ a koje pitanje kako mi jednom zgodno reče H. Delehaye »odavna je radost arheologa, a zdvojnost hagiografa«,⁴ podvrgao je on opširnom razmatranju u članku, koji se preporučuje na čitanje svemu svećenstvu Jugoslavije. Pisac ovih brazda već je na drugomu mjestu istakao, da je ovo pitanje već obrađeno sa hagiografskog gledišta, ali da nije sa arheološkog ili recimo topografskoga.⁵ Još preostala dvojbeni ili zamršena pitanja ove Passio moći će rasvijetliti iskopine, naime mašklin koji — kako jednom Mommsen duhovito opazio⁶ — više u ovakovim pitanjima može nego li naš ingenium. Pitanje ovih iskopina u Fruškoj gori na dnevnom je redu u Hrvatskoj (Sr. Bull. dalm. 1908. str. 127.; Letopis Matice Srpske, Novi Sad, god. 1910. knj. 263., str. 77. sl.; Hrvatska Prosvjeta, Zagreb, 1919. br. VII.—X., str. 193. sl.). Za nj se interesuje već episkopat hrvatski, te netom se srede ekonomske prilike u njihovim biskupijama, moći će se ove početi.

² Na znanje pako onim čitateljima Bogoslovne Smotre, koji bi se htjeli baviti poblize ovim pitanjem, ili sve ovo čitati, da se u župničkom uredu sv. Marka u Zagrebu nalazi jedan od dvaju otisaka iz Acta Sanctorum ove Passio SS. IV Coronatorum t. j. str. 748.—784., koje je na svoje vrijeme, na želju potpisanoga, dao otisnuti u dva egzemplara Bollandista O. H. Delehaye.

³ Cijela je domaća literatura navedena od O. H. D. u ovomu opširnomu članku. Sr. o ovomu pitanju Delehaye, Les origines du culte des martyrs, Bruxelles 1912. p. 295. Isti. Les Passions des Martyrs le gendres litteraires, Bruxelles 1921. p. 328. ss.

⁴ Analecta Boll. 1910. str. 206.

⁵ Hrvatska Prosvjeta 1919. br. VII./X. str. 193. sl.

⁶ Gesammelte Schriften Band VIII. str. 227: »ad liquidum aliquando rem perducent felix casus et fortunatus ligo, quos in hac nostra arte multo plus posse quam ingenium nostrum non ignoramus.«

Nego i kasnije od god. 1910. od kada je izašao zadnji svezak *Acta Sanctorum*, koji nosi na str. 748.—784. i cijelu odnosnu bibliografiju literaturu, više se je učenjaka pozabavilo ovim pitanjem,⁷ a na njihova djela ili recenzije opet se je O. Delehaye u *Analecta Bollandiana* Sv. XXXII. (1913.) str. 63.—71. osvrnuo. Uz to je napomenuti *Revue des questions historiques* 1913. str. 562. *Bullettino d'arte del Ministero della pubblica istruzione*, Roma 1912. (Anno VI.) fasc. I. p., 4 ss. e fig. 2. U zadnje doba prof. Kirsch u *Ehrenschrift Johannes Georg v. Sachsen* u članku *Die Märtyrer der Katakombe »ad duos lauros«* in Rom, na str. 589. dotakao se je ovoga pitanja, koje još u pojedinim potankostima može biti prijeporno, ali je u glavnom riješeno od Delehaye. Fale samo, kako rekosmo, topografska istraživanja u Fruškoj gori, koja će konačno u potankostima razjasniti ovo pitanje, ali i našu Crkvu i našu domovinu prodičiti.

I članak u *Analecta Bollandiana* T. XXXI. (1912.) od H. Delehaye *Saints de Thrace et de Mésie* (str. 161.—300.) ne samo da je opširan i iscrpljiv o svecima Trakije i Mesije (Srbije), nego je sada prvi put, što kritično pero, kakovo je Delehayevo, uzimlje u prefres svece ovoga dijela naše nove države. Tu su pregledani mučenici i sveci Beograda (Singidunum), Niša (Naißus), Vidina (Bononia), Svištova (Novae) i t. d.

U *Analecta Bollandiana* god. 1920. str. 5.—136. poučan je članak Delehaye: *Saint Martin et Sulpice Sever*, polemične naravi, a donekle priprava komentara o sv. Martinu, biskupu tourskomu, koji ima doći u budućem *Tomu Acta Sanctorum* od 9 do 12 novembra, u pripravi. Osobito mora interesirati Dalmaciju život sv. Martina, jer je njegovo štovanje bilo uvedeno u našu pokrajinu za franačko doba, te bilo veoma prošireno, kako je to dokazano u jednoj monografiji o crkvi sv. Martina u Splitu.⁸ U istomu *Tomu Analecta Boll.* svez. III.—IV., str. 402. sl. P. Peeters Bollandista, poznavao slavenskih, a i našega jezika, koji je mjeseca septembra ove godine boravio više dana u Zagrebu, da sakuplja po bibliotekama materijala za živote svetaca nastajnog *Toma Acta Sanctorum*, ocjenjuje na str. 426. mono-

⁷ Zadnji *Tomus mensis novembris Acta Sanctorum*, koji je izašao god. 1910., sadržava svece dana 5., 6., 7., i 8. novembra.

Jedan život sv. Martina od Sulpicija Severa na pergameni iz XIII., darovan D. Fr. Buliću nazad više godina, a deponiran u muzejalnoj biblioteci, bio je poslan Bollandistima u Bruxelles na proučavanje, jer dosad ovaj rukopis nije bio objelodanjen.

⁸ Fr. Bulić, Crkva sv. Martina, nad sjevernim vratima (porta Aurea) Dioklecijanove palače u Splitu u *Vjesniku hrvatskoga arheološkoga društva*, sv. XIV., 1915.—16.

grafiju Bulićevu o crkvi sv. Martina; a na str. 402. sl. prikazuje sve članke o sv. Vlahu u spomen-broju Lista biskupije dubrovačke god. 1916., prigodom proslave XVI-stote obljetnice mučeničke smrti ovoga svca, dubrovačkog zaštitnika. I tako zaslugom O. Peetersa, eto i hagiografija naših krajeva, pisana u našem jeziku, ulazi direktno u domaine evropejske literature.

Ističemo još čitateljima Bogoslovske Smotre tri djela, dosad u njoj nejavljena Delehaye-a, a to su: *Les Légendes hagiographiques*, Bruxelles 1905.; *Les origines du culte des martyrs*, Bruxelles 1912. i *Les Passions des martyrs et les gendres littéraires*, Bruxelles 1921. Prvo je djelo *Les légendes* i t. d. zbog svoje znamenitosti bilo prevedeno na više evropejskih jezika.

Kakono djelo *Principes de la critique historique* od pok. Bolandiste de Smedt-a imalo bi se i ovo Delehay-evo naći u biblioteci svakog učenjaka. »Za Društvo Bollandista, slava je, da je dalo u svijet djelo ovakove vrijednosti, koje je na čast katoličkoj znanosti i belgijskoj erudiciji«, kaže o ovomu djelu Godefroi Kurth profesor na universi u Liège.

Sadržaj je djela veoma delikatne naravi, ali ga je uzeo u svoje ruke jedan Delehaye, koji ga je znao obraditi onom bistrinom uma i onom rijetkom kompetencijom, koju mu svi priznaju. Delehaye razlaže u ovomu djelu o kriterijima, kojim se može, dapače mora eliminirati iz historijskih dokumenata sve ono što je unijela u nje pučka legenda, fantastična, škodna istini i štovanju naših svetaca. Nego interes pri čitanju ovoga djela raste uslijed mnogobrojnih primjera, što na pokrijuću svojih teza on navada. A ovih primjera ima i iz naših krajeva, iz Dalmacije, poglavito iz Salone i Splita. Tako na pr. ulazi ovdje direkte Salona, ili inače mjesta u Dalmaciji, ili se mogu na našu pokrajinu primjeniti legende navedene na str. 30., 35., 62., 81., 98. i 209. ovoga djela.

Drugo djelo *Origines du culte des martyrs* istoga je gornjega sadržaja, ali pod drugim vidom. Ovo je razvijenije i više tehnički obradeno u nekim partijama, te se bavi genezom i razvitkom štovanja mučenika. Kada u prvim vijekovima kršćanstva jedan član kršćanske obitelji bijaše prolio svoju krv za Krista, njegova se je uspomena pobožno čuvala. Njegovo ime bijaše upisano u službeni popis i na dan ishodni smrti sakupljahu se kršćani oko njegova groba da svetkuju njegovu uspomenu. Ovo je početak štovanja mučenika. Ovo štovanje, s početka mjesne naravi, sve se više tijekom vremena širilo, te kasnije nad njihovim grobovima podizale se crkve, bazilike i t. d. Ovo štovanje dosljednom logikom proširilo se je i na one, koji su ispovijedali Krista pri mučenju, ali uslijed koje okolnosti izbjegli su smrti. Ovo štovanje ide dalje i na Pape, besprijeckornoga života, na askete i t. d. Govori se zatim u ovoj knjizi o središtima štovanja mučenika po pokrajinama. A među ovim je i Dalmacija, osobito njezin glavni

grad. U navadanju dotičnih primjera Salona je češće, a i Dalmacija, imenovana, na pr. na str. 45., 161., 168., 257., 292—3., 375. i 418.; pa i Siscia str. 77., te i Passio SS. IV Coronatorum Fruške gore str. 77., 161. i 295.; pa Singidunum (Beograd) str. 282., Naissus (Niš) str. 283., Bononia (Vidin) str. 283., Ratiaria ((Arčar-Palanka) str. 284., te gradovi Panonije: Sirmium (Srijem), Cibalae (Vinkovci), Siscia (Sisak) sa str. 293.—296. Mučenik iz Ilirije Ursicinus (str. 296., 369.), predstavljen u mozaiku sv. Martina in coelo aureo u Raveni, a čiji blagdan pada dne 13. decembra po Martyrologiju Jeronimskom, trebalo bi da bude proučen kojemu kraju naše države pripada.

Treće djelo *Les Passions des martyrs*, sadržaje osobita pitanja, kao na pr. mučeništva historična, panegyrike, što bi trebalo da naši panegyriste prigodom govora na blagdanima dotičnih svetca dobro prouče, mučeništva epične naravi i t. d. U pogl. IV. pisac od str. 328. do 344. bavi se sa Passio ss. IV Coronatorum, navadajući svu dotičnu literaturu, izim gori navedena Kirschova članka (vidi str. 5.). Pa i po ovomu vidi se koju važnost ima za našu zemlju ova Passio, koju će ipak prije ili kasnije trebati topografski u Fruškoj gori istražiti.

Napominjemo još ovdje, jer spadaju u ovu kategoriju hagiografskih Delehaye-ovih radnja i njegove *Les légendes grecques et les Saints militaires*; Paris 1909.

Ako u ikojim životima svetaca legenda igra ulogu, a to je u životu nekih svetaca grčkih, koji su od karijere bili vojnici. Nekojima je od ovih Delehaye obratio u ovomu djelu svoju pažnju, a to su poimence dva sv. Teodora, sv. Juraj, sv. Prokop, sv. Demetriji, sv. Merkur. Ali među ovim se ističe glede legendarnosti života sv. Juraj, o komu, izim što da je živio i bio štovani, ništa drugo ne znamo. A sv. Juraj jest naš narodni svetac, koga opjevaju i naše narodne pjesme. Po starim legendarnim katalozima solinske crkve, jedan Juraj bi bio u III. v. biskup solinski. I ako je bio legendaran, o njemu je Farlati (*Illyricum Sacrum I.*, str. 647.) ipak znao napisati pedeset i dvije stranice in folio. A Demetriji je također naš svetac. Po njemu je grad Mitrovica dobio svoje ime.

Kako se iz ovoga kratkoga pregleda vidi hagiografija i naših zemalja ušla je u Evropu, zaslugom Bolandista Isusovaca. Ali je ušla i u radu drugoga Reda, naime Benediktinaca, kako ćemo u nastavku ovoga pregleda u budućem broju viditi.

Fr. Bulić.